

ТІЛ БІЛІМІНЕ КІРІСПЕ

Морфология. 2-бөлім

1-тарау. Морфология. Синтаксис

Бүгінгі дәрісімізде алдында қарастырылған морфология тақырыбын ары қарай жалғастыратын боламыз. Өткен сабағымызда біз сөзжасамдық аффикстер екі түрге бөлінетінін көрдік. Олар, біріншіден, жалғанған жұрнақ сөздің айтылуына болмашы өзгерістер енгізеді. Мысалы, біз specific сөзіне – ity аффиксін жалғасақ, specificity сөзі пайда болады. Elizabeth сөзіне – an аффиксін жалғағанда, төртінші буындағы th дыбысы t дыбысына айналады. – y, – ive және – ize жұрнақтары осындай өзгерістерге алып келуі мүмкін: sane/sanity, deduce/deductive, critic/criticize. Екіншіден, – er, – ful, – ish, – less, – ly және – ness сияқты жұрнақтар негізгі сөздің айтылуын өзгертпей жалғануы ықтимал. Мысалы, baker, wishful, boyish, needless, sanely және fullness. Сонымен қатар, бірінші топқа жататын аффикстер негізгі сөзге екінші топқа жататын жұрнақтармен бірігу арқылы сөз тудыра алмайды. Мысалы, need+less+ity, *moral+ize+ive деген сөздер болуы мүмкін емес. Бірақ екінші топқа жататын жұрнақтар өзара бірігу арқылы негізгі сөзге жалғана алады: moral+iz(e)+er, need+less+ness.

To, it және be сияқты көмекші сөздер – негізгі морфемалар. Көптеген тілде, соның ішінде ағылшын тілінде қатаң грамматикалық қызмет атқаратын қосымша морфемалар бар. Олар шақтарды, жекеше/көпше түрді және т.б. білдіреді. Ондай қосымша морфемалар флективті морфемалар деп аталады. Олар сөз тудырушы морфемалар сияқты өздері жалғанған сөздің грамматикалық деңгейін өзгертпейді.

Мына мысалдарда етістіктің формаларын былайша қарастыруға болады:

1. He sails the ocean blue.
2. John sailed the ocean blue.

Бірінші сөйлемде етістіктің соңындағы – s аффиксі заңдылық бойынша қойылған; ол етістіктің үшінші жақта және жекеше түрде тұрғанын, сондай-ақ, іс-әрекеттің осы шақта орындалып жатқанын білдіреді. Ол сөздің лексикалық мағынасын өзгертпейді. –ed жұрнағы өткен шақты білдіреді және тілдің синтаксистік заңдылықтарына бағынады.

Флективті морфемалар сөйлем мүшелерінің арасын байланыстырады. Мысалы, – s жұрнағы етістік пен үшінші жақ, жекеше түрде тұрған тұлғаның арасындағы байланысты білдіреді; – ed жалғауы өткен шақты білдіреді. Егер сіз «John danced» десеңіз, іс-әрекеттің өткен шақта болғанын көрсетесіз. Флективті морфология синтаксиспен және сөйлемнің семантикасымен тығыз байланысты. Сондай-ақ ағылшын тілінде басқа да флективті жалғаулар бар. Мысалы, көптік жалғауы жеке зат есімдерге жалғанады:

boy/boys (бала/балалар), cat/cats (мысық/мысықтар).

Көне және ортағасырлық ағылшын тілдері қазіргі ағылшын тіліне қарағанда анағұрлым флективті сипатта болған, ал қазіргі ағылшын тілінде флективті аффикстердің саны – 8. Оларды флективті морфемалар деп атаймыз және олар былай бөлінеді:

Флективті морфемалар

- s үшінші жақтың жекеше түрі
- ed өткен шақ
- ing созылмалы осы шақ
- en өткен шақ есімше
- s көптік жалғауы
- 's тәуелдік жалғауы
- er салыстырмалы шырай
- est күшейтпелі шырай

Мысалдар келтіріп көрелік:

- She wait-s at home.
- She wait-ed at home.
- She is eat-ing the donut.
- Mary has eat-en the donuts.
- She ate the donut-s.

Disa's hair is short.
Disa has short-er hair than Karin.
Disa has the short-est hair.

Ағылшын тілінде флективті морфемалар сөзжасам морфемаларынан кейін тұрады. Мысалы, *commit+ment* туынды сөзін көпше түрге айналдыру үшін соңына – *s* жалғауы жалғанады және аффикстердің орны ауыспайды. Флективті және сөзжасам морфемалар арасындағы тағы бір айырмашылық – флективті морфемалар өнімді болып келеді. Олар кез келген негізге еркін жалғанады. Мысалы, *foot-feet* сияқты кейбір бұрыс формаларды санамағанда көптеген зат есімдердің көпше түріне – *s* жалғауы жалғанады. Алайда зат есімнен етістік тудыру үшін – *ize* жұрнағы үнемі жалғана бермейді: *idolize* сөзінде жалғанса, **picturize* сөзіне жалғауға болмайды, себебі, ондай сөз жоқ. Әлемдегі басқа тілдермен салыстырғанда, ағылшын тілінің флективті морфологиясының аясы тар. Кейбір тілдердің флективті сипаты басым.

Шығыс Африкада көп қолданылатын суахили тілінде етістікке бірнеше морфема жалғауға болады. Мысалы, *kimeanguka* (*ki+me+anguka*) (ол құлады). Түбір етістік *anguka* «құлады» мағынасын білдіреді және оның алдына екі префикс жалғанған: *ki* – «ол» деген мағынаны білдірсе, *me* – өткен шақты білдіреді. Тіпті Еуропадағы басқа тілдерде ағылшын тіліне қарағанда флективті жалғаулар көп. Латын тілінен тараған роман сияқты тілдерде сөйлемдегі бастауышқа байланысты етістіктің жалғаулары өзгеріп отырады. Етістік бастауышпен байланысу мақсатында түрленіп отырады.

Мысалы, итальян тіліндегі *parlare* (сөйлеу) сөзін алып көрелік:

Io parlo
Tu parli Lui/Lei parla

'I speak'
'You (singular) 'He/she speaks'

Noi parliamo
Voi parlate
Loro parlano

'We speak'
'You (plural)
speak' speak'
'They speak'

Сөйлемдегі зат есімнің грамматикалық байланысы зат есімнің септелуі деп аталады. Септік флективті морфемалар арқылы берілсе, ол морфологиялық септелу деп танылады. Орыс тілі септіктерге бай, ал ағылшын тілінде бір ғана ілік септігі бар. Орыс тілінде септіктер арқылы жасалатын грамматикалық байланыстар ағылшын тілінде көмекші сөздер, демеуліктер арқылы беріледі. Әлемде флективті сипатқа ие тілдер аз емес. Алдыңғы дәрістерден біз кейбір тілдерде өткен шақтағы есімшені білдіру үшін циркумфикстер қолданылатынын көрдік. Мысалы, неміс тіліндегі *lieb→geliebt*, ағылшын тілінде кездесетін – *ed* жалғауына ұқсас. Араб тілінде флективті мақсатта дауысты дыбыстар қолданылады: *kitaab* (кітап), *kutub* (кітаптар).

Самоалықтар тілінде редупликациялау әдісі, яғни сөздің бір бөлшегін немесе бір сөзді тұтас қайталау тәсілі қолданылады: *savali* (ол саяхаттайды), *savavali* (олар саяхаттайды). Малай тілінде сөздер толықтай қайталанады: *orang* (адам), ал *orang orang* (адамдар). Финн тілінде ерекше күрделі септік түрлері бар, ал қытайдың мандарин тілінде септіктер өте аз.

Флективтілік бірнеше мақсатта қолданылады. Ағылшын тілінде үшінші жақтағы жеке тұлғаны білдіру үшін етістікке – *s* жалғанады. Финн және жапон тілдерінде флективті процестер арқылы әралуан мағынаны жеткізуге болады. Мысалы, адамның жағдайы, көңіл күйі финн тілінде зат есімдер арқылы білдірілсе, жапон тілінде жағымсыз ой, ниетті етістіктер арқылы білдіреді. Қазіргі ағылшын тіліне қарағанда 1000 жыл бұрын қолданылған ағылшын тілінде флективті морфология анағұрлым басым болған. Ағылшын тіліндегі флективті және сөзжасам морфемаларының айырмашылығын кесте бойынша қорытындылауға болады:

Флективті

- Грамматикалық қызмет
- Сөздің категориясын өзгертпейді
- Сөздің мағынасын өзгертпейді
- Грамматикалық заңдылыққа бағынады
- Сөзде сөзжасам морфемасынан кейін тұрады
- Өнімді

Сөзжасам морфема

- Лексикалық қызмет
- Сөздің категориясын өзгертуі мүмкін
- Сөздің мағынасын өзгертеді
- Грамматикалық заңдылыққа бағынбайды
- Сөзде флективті морфемалардың алдында тұрады
- Аса өнімді емес

Бұдан бұрын тоқталғанымыздай, морфемалар қалыптасқан тәртіппен жалғанады. Бұл тәртіп сөздің иерархиялық құрылымы деп аталады. Сөз морфемалардың кездейсоқ ретінен тұрмайды, оның өзіндік ішкі құрылымы болады. Мысалы, *unsystematic* сөзі үш морфемадан тұрады: *un-*, *system*, және *-atic*. Түбірі – *system* – зат есім, оған *-atic* жұрнағын жалғағанда, *systematic* сияқты сын есім пайда болады. Бұл сын есімге *un-* префиксі жалғанып, *unsystematic* сияқты жаңа сын есім туғызып тұр. Сөздердің және сөйлемдердің иерархиялық құрылымын көрсету үшін тілші ғалымдар төмендегі тіркестік сызбаны қолданады. Бұл диаграммада екі морфологиялық ереже қолданылған:

1. Зат есім + *atic* → Сын есім
2. *Un* + Сын есім → Сын есім

Бірінші заңдылық бойынша, *-atic* жұрнағы түбір зат есімге жалғанып, сын есім тудырады. Екінші заңдылық бойынша, алдында пайда болған сын есімге *un-* префиксі жалғанады. Сызбада көрсетілгендей, *unsystematic* сөзі *systematic* сын есіміне *un-* префиксі жалғануынан пайда болған. Ал *systematic* сөзі *system* зат есіміне *-atic* жұрнағын жалғау арқылы жасалып тұр.

Иерархиялық құрылым – табиғи тілдің аса маңызды сипаты. Сөздердің бір-бірімен белгілі бір заңдылықтар негізінде байланысатын құрамдас бөліктері бар. Бір қарағанда, *-un* және *-atic* морфемалары түбірге бірдей жолмен жалғанғандай көрінгенімен, олар әртүрлі. Түбір сөз «*system*» *un-* префиксіне қарағанда *-atic* жұрнағына «жақынырақ», себебі *un-* префиксі тікелей түбірге (*system*) емес, *systematic* сын есіміне жалғанады. Осы құрылымға морфологиялық заңдылықтар да қолданылуы мүмкін. Мысалы, ағылшын тіліндегі *al-* сөз тудырушы жұрнақ. Мысалы, *egoistical*, *fantastical*, *astronomical*. Бұл мысалдарда *al-* жұрнағы *egoistic*, *fantastic*, *astronomic* сын есімдеріне жалғанып, жаңа сын есім туғызып отыр.

**Unsystem* сөзі қолданыста жоқ сөз, себебі, ағылшын тілінің заңдылығы бойынша *un-* префиксі жұрнақ жалғанған зат есімдерге ғана жалғанады. Мысалы, *un + employment*, *un + acceptance* немесе *un + feasibility*. Бір қызығы, үлкен сусын компаниясы тілдік ережені бұзу арқылы адамдардың көңілін өзіне аударды, олар *Uncola* атты жарнамалық науқан жүргізген. Біздің тілдік біліктілігіміздің бір бөлігі осындай ережеге қарсы **unsystem*, **Uncola* сияқты сөздерді есте сақтауға бейім екендігін айта кеткен жөн. Сөздердің иерархиялық құрылымы көп мағыналы сөздер арқылы да анық көрінеді. Мысалға *Unlockable* сөзін алайық. Бөлмедесің және жалғыз қалуды қалайсың делік. Егер есік бекітілмейтін яғни, *unlockable* болса, көңілің жабырқайды. Келесі жағдай: бекітілген бөлмедесің және сыртқа шығуға тырысып жатырсың. Егер есіктің ашылатынын яғни, оның *unlockable* екенін көрсең, көңілің орнына келеді. Демек, бұл сөз контекстке қарай әр түрлі мағынаға ие болып тұр.

Ағылшын тіліндегі осы типтегі барлық сөздер берілген үлгі бойынша жасалады: *unbuttonable*, *unziprable*, *unlatchable* және т.б. Бұл ретте *un-* префиксі 2-заңдылықта кескінделгендей, сын есім не етістікке жалғанғандықтан екі мағына туындайды. Айталық, *undo*, *unstaple*, *unearth*, *unloosen*.

Егер сөздер ешқандай ішкі құрылымсыз, тек морфемалар ретінен тұратын болса, unlockable сияқты сөздердің мағынасын түсіну қиындық тудыраар еді. Unlockable сөзінің екі нұсқасы екі түрлі мағына білдіргенімен, бірдей морфемалардан құралған. Бірақ ішкі құрылымдары әртүрлі болғандықтан, бөлек мағына білдіреді.

Біз кейбір морфологиялық процестердің, соның ішінде флективтіліктің өнімділігіне назар аудардық. Олар негізгі және қосымша морфемалардан жаңа сөздер жасай алатынын байқадық. Сөзжасам морфемаларының – able жұрнағы кез келген етістікке жалғанып, жаңа сөз жасайды. Мысалы, accept + able, laugh + able, pass + able, change + able, breathe + able, adapt + able т.б. – able жұрнағының жаңа сөздерге жалғануы бұл заңдылықтың өнімділігін көрсетеді. Мысалы, downloadable және faxable. Сондай-ақ un – префиксі сөздерге жалғанған кезде қарама-қарсы мағыналы, бір топқа жататын сөздер жасалады: unafraid, unfit, un-American және т.б. Сонымен қатар un – префиксі морфологиялық ережелер арқылы жасалған күрделі сын есімдерге жалғанады. Мысалы, un + believe + able немесе un + pick + up + able. Дегенмен un – префиксі аса өнімді емес. Бұл ретте un – арқылы happy-unhappy, cowardly-uncowardly сөздері жасалғанымен, sad-*unsad, brave – *unbrave немесе obvious *unobvious деп сөз жасай алмаймыз.

Unenlightened, unsimplified, uncharacterized, unauthorized, undistinguished т.б. етістіктерден жасалған сын есімдерге жалғанған кезде un – префиксі өнімді сияқты болады. Сондай-ақ un – арқылы жасалатын сөздердің көбі бірнеше буынды болып келеді. Алайда unfit, uncool, unread сөздерінің болуына қарамастан, көптеген бір буынды сөздерге un – жалғанбайды, басқаша айтсақ, unbig, *ungreat, *unred, *unsad, *unsmall, *untall деген сөздер болмайды.

Ағылшын тілінде – er жұрнағы етістікке жалғанғанда ic-әрекеттің орындаушысын білдіреді, бұл да өнімді заңдылықтардың бірі: examiner, exam-taker, analyzer, lover, hunter. Бірақ *chairer сияқты мүмкін болмайтын сөздердің кесірінен бұл жұрнақ аса өнімді емес. Басқа мағынада қолданылатын – er жұрнағы (greedier) да соншалықты өнімді емес. Мысалы, «Алиса таңғажайыптар елінде» ертегісінде Алиса қолданған «*curiouser» сөзі. Егер сөз көп буынды болса, оған – er жұрнағы емес, more көмекші сөзі қосылады, мысалы, more beautiful (*beautifuler емес) сөзімен салыстырғанда, nicer, prettier сөздерінің құрылымы оңай. Басқа да өнімділігі төмен сөзжасам морфемаларына мысалдар келтіруге болады:

sincerity – sincere сөзінен шыққан
warmth – warm сөзінен шыққан
moisten – moist сөзінен шыққан

Ағылшын тілінде – ity жұрнағы басқа да көптеген сөзде кездеседі. Мәселен, chastity, scarcity және curiosity; – th жұрнағы health, wealth, depth, width және growth сөздерінің құрамынан көрінеді. Ал – en жұрнағы sadden, ripen, redden, weaken және deepen сөздерінде бар. Алайда «*The tragicity of Hamlet» немесе «*I'm going to heaten the sauce» тіркестері оғаш естіледі. Кейбіреулер coolth сөзін де қолдануы мүмкін, бірақ, tragicity, heaten, coolth сияқты сөздер әдетте әзіл ретінде қолданылады. Көптеген сын есімдер бұл жұрнақтарды қабылдамайды. Осы қатарға димунитивтік жұрнақтарды да жатқызуға болады: pig + let, sap + ling. Морфологиялық тұрғыдан осыған дейін талқылаған күрделі сөздердің мағынасын олардың құрамындағы жеке морфеманың мағынасы арқылы білеміз. Unhappy – бақытсыз, acceptable – жарамды. Алайда негізгі және сөзжасамдық морфемалардан жасалған сөздердің мағынасын тану үшін морфемаларды білу жеткіліксіз. Айталық, төменде келтірілген мысалдарда un формасының ерекше мағыналары бар:

unloosen – жіберу, босату;
unrip – ажырату;
undo – шешу, ажырату;
untread – қайту;
unearth – қазу;
unfrock – дін қызметкерін дәрежесінен айыру;
unnerve – жүйкесін жұқарту.

Мұндай морфологиялық күрделі сөздер біздің менталды сөздік қорымызда жеке сақталуы керек. Алайда морфологиялық ережелер грамматикада да болуы қажет, олар сөздердің арасындағы қатынасты реттеп, оларға мағына беріп тұрады.

Кітап: Тіл біліміне кіріспе
Тарау: 1. Морфология. Синтаксис
Дәріс: 3. Морфология. 2-бөлім

Ағылшын тілінде жекеше түрдегі зат есімнен көпше түрдегі зат есім жасайтын морфологиялық ережеге бағынбайтын ерекше сөздер бар: *child, man, foot*, және *mouse*. Бұлар – ережеге бағынбайтын сөздер. Сол сияқты *go, sing, bring, run*, және *know* етістіктері ағылшын тіліндегі өткен шақ жасайтын флективті ережеге бағынбайды.

Кішкентай балалар ағылшын тілін үйрену кезінде бірінші тұрақты ережелерді үйренеді де, сол ережені барлық формаларға қояды. Сондықтан олар *mans* немесе *goed* деп жиі қателеседі. Кейінірек, тілді меңгеру барысында олар *men* және *mise* сияқты бұрыс зат есімдердің көпше түрін немесе *came* және *went* сияқты бұрыс етістіктерді арнайы жаттайды. Бұрыс немесе супплетивті форма грамматикада бөлек қаралады. Сіз *child/children* сияқты бұрыс зат есімдерге көптік жалғауын жалғауда тұрақты ережелерді қолдана алмайсыз, орнына басқа сөз жаттауыңыз керек. Лексиконыңызда дұрыс сөздер жекеше түрінде болса да бар, себебі, көпше түрге айналдыру үшін тұрақты ережені қолданамыз. Бірақ супплетивті сөздер тұрақты ережеге бағынбайды, сондықтан олар бөлек-бөлек жатталуы керек, мысалы: *children, mise* және *feet*. Өткен шақ формалары мен салыстырмалы шырайда да осы жағдай. Тұрақты ереже бойынша өткен шақ формасына – *ed*, ал салыстырмалы шырайда – *er* жұрнақтары жалғанады. Мысалы, *walked* және *taller*, бірақ *went* (**goed* емес) және *worse* (**badder* емес) сияқты сөздер бөлек жатталады.

Тілге жаңа сөз енген кезде оған тұрақты ереже қолданылады. Ағылшын тіліне *geek* сөзі енген кезде, көпше түрі **geeken* емес, *geeks* болды, кейін тілге *facsimile* сөзінің қысқартылған түрі – *fax* сөзі енген кезде, оның көпше түрі *oxen* сөзі сияқты **faxen* болсын деп ұсынылды. Бірақ ешқашан қателеспеңіз, оның көпше түрі – *faxes*. Шет тілінен «алынған» сөздер ғана өзгеше. Мысалы, латын тіліндегі *datum* сөзінің көпше түрі **datums* емес, *data* болды. Бірақ қазір көпшілік *data* сөзін *information* сөзі сияқты жекеше түрде қолданады. Кейбір морфемалардың мүлдем фонологиялық формасы жоқ. Мысалы, *hit* етістігінің өткен шақтағы формасы өзгермейді, сол сияқты *sheep* сөзінің жекеше және көпше түрі бір формада болады (*The sheep are in the meadow*).

Жоғарыдағы сөйлемдерде *hit* сөзі өткен шақта тұрғанын *yesterday* үстеуі арқылы білеміз, ал *sheep* сөзінің көпше түрде екенін *are* көмекші етістік арқылы білеміз. Егер етістік зат есімнен алынса, ол бұрыс етістік сияқты айтылғанымен, оған дұрыс етістіктің ережелері қолданылады. Мысалы, *ring* сөзі «қоршау» мағынасында қолданылған кезде дұрыс етістік болып саналады. Олай болса, *«*the police rang the bank with the armed men*» деп емес, «*the police ringed the bank with the armed men* (полиция қарулы адамдар шоғырланған банкті қоршады)» дейміз. Сондай-ақ бейсбол ойынына қатысты жаргон *flew out* емес, *flied out* деп қолданылады. Себебі бұл етістік *fly ball* деген күрделі сөзден шыққан. Ағылшын тіліндегі сөздердің жасалуына ұқсас көптеген сөздер бұл тілдің сөздері емес. Мысалы, *clunt, spleek, flig, Disobvious, inobvious* сынды морфологиялық туынды сөздер де осы қатарға кіреді.

Сөзжасам ережелері бойынша жасалған, бірақ, тілде жоқ сөздер лексикалық кемшіліктер немесе кездейсоқ кемшіліктер деп аталады. Мұндай сөздер жақсы қалыптасқан, алайда мағынасы жоқ. Тілдегі нақты сөздер мүмкін сөздердің жай ғана бір бөлігі деуге болады. Сөзжасам ережелеріне сәйкес, мағынасы жоқ дыбыс тізбектері лексикондағы қателерге жатады (мысалы, *blick, slarm* немесе *krobe*). Алайда дыбыс тізбектері тілдік шектеулерге сәйкес болуы керек, *«*bnick*» «қате» дегенді білдірмейді, себебі, ағылшын тілінде сөздер *bn* дыбыстарының бірігуі арқылы басталмайды.

Ағылшын тілінде сөйлейтіндер **unsystem* және **needlessness* сияқты мүмкін емес сөздер мен *magnificenter* немесе *distrustful* сияқты мүмкін, бірақ, қолданылмайтын сөздерді ажырата алады. Осыған дейін айтып өткендей, *magnificenter, distrustful* сөздері қолданыстан шыққан, өйткені олардың орнына *more magnificent* және *nonobvious* сөздері қолданылады. Бұл сөздерді ажырата білу біздің менталды грамматикамыздың тек қана лексиконнан емес, сондай-ақ, жаңа сөздерді түсінуге, мүмкін және мүмкін болмайтын сөздерді есте сақтауға жол ашатын ережелерден тұратынын көрсетеді.

Жаңа сөз тілге қате морфологиялық талдау арқылы енуі мүмкін. Мысалы, *peddle* сөзінен шыққан *peddler* сөзіндегі – *er* жұрнағы қате болжам арқылы пайда болған. Мұндай сөздер бэк-формациялар деп аталады. *Hawk, stoke, swindle, burgle* және *edit* етістіктері ағылшын тіліне *hawker, stoker, swindler, burglar* және *editor* сөздері арқылы енген. Алайда *Pea* сөзі жекеше түрдегі *pease* сөзінің көпше түріндегі нұсқасы деген қате пікір қалыптасқан. Кейбір сөздер

Кітап: Тіл біліміне кіріспе
Тарау: 1. Морфология. Синтаксис
Дәріс: 3. Морфология. 2-бөлім

әдейі қателесу арқылы пайда болады. Bikini – Маршал аралдарындағы Бикини атоллна байланысты шыққан сөз. Кейбір ақылды адамдар жоғарғы бөлігі жоқ шомылу киімін monokini деп, шомылуға арналған мәйкіні (tank top) tankini деп атап кеткен. Себебі бірінші буын bi – «екі» деген мағынаны білдіретін морфема, мысалы bicycle. Кей сөздер ағылшын тіліне бірдей жолмен енген, мысалы, appetini, chocotini сөздері – мартини сусынына қосылатын қоспалар.

Act/action, exempt/exemption және revise/revision сөздеріне негізделі отырып, resurrection, preemption, televise сияқты жаңа сөздер resurrection, preemption және television сөздерінен шыққан. Тіл пуристері кейде бэк-формацияларға қарсы шығып, enthuse және liaise сөздерін тілдің бұзылуының мысалы ретінде келтіреді. Алайда тіл бұзылмайды, ол бейімделгіш және өзгермелі болып келеді. Егер shevelled және chalang сөздері «таза» және «қобалжулы» мағынасымен қолданысқа енсе, таңғалуға болмайды. Екі немесе одан да көп сөз қосылып, біріккен сөз бола алады. Ағылшын тілі жаңа сөздер құрауға өте икемді, оған төмендегі сөздер дәлел.

Сын есім Зат есім Етістік
Сын есім bittersweet poorhouse whitewash
Зат есім headstrong homework spoonfeed
Етістік feel-good pickpocket sleepwalk

Ағылшын тіліне жуық арада енген біріккен сөздерге Facebook, linkedIn, android apps, m-commerce және crowdsourcing сөздері жатады. Егер екі сөз бірдей грамматикалық дәрежеде болса, біріккен сөз де сол дәрежеде болады: зат есім + зат есім = зат есім. Мысалы, girlfriend, fighterbomber, paper clip, elevator-operator, landlord, mailman;

сын есім + сын есім = сын есім:
icy-cold, red-hot, worldly wise.

Ағылшын тілінде біріккен сөздердің басты бөлігі болады. Ол сөздің немесе сөз тіркесінің жалпы мағынасын және грамматикалық дәрежесін анықтап тұрады. Мысалы, әртүрлі дәрежедегі сөздер біріксе, соңғы немесе екінші тұрған сөз біріккен сөздің грамматикалық дәрежесін анықтайды: зат есім + сын есім = сын есім, мысалы: headstrong, етістік + зат есім = зат есім, pick-pocket. Екіншіден, көмекші сөздер (prepositions) арқылы жасалған біріккен сөздердің дәрежесі сөздің көмекші сөзден басқа, екінші бөлігіне байланысты болады, мысалы: (to) overtake, (the) sundown. Бұл мысалдар – көмекші сөздердің біріккен сөздерді жаңа мүшелерді еркін қабылдамайтын жабық дәрежедегі сөздерге айналдыратынының айқын көрінісі.

Ағылшын тілінде екі сөзден құралған біріккен сөздер ең көп таралғанымен, одан көп сөздердің бірігуіне шектеу қойылмаған: three-time loser, four-dimensional space-time, sergeant-at-arms, mother-of-pearl, man about town, master of ceremonies, daughter-in-law.

Др. Сьюз бір түсініктемесінде сөздердің бірігу ережесін қолданып, мынандай сөйлем жасайды: «When tweetle beetles battle with paddles in a puddle, they call it a tweetle beetle puddle paddle battle». Біз біріккен сөздерді әрқашан жазылуы арқылы біле бермейміз; олар екі сөздің арасында бос орын тастау арқылы не дефис қойылу арқылы, кейде сөздердің бірге жазылуы арқылы жасала береді. Мысалы, blackbird, sixpack және smoke screen. Туынды сөздер сияқты біріккен сөздердің де ішкі құрылымы болады. Оны екі түрлі мағына білдіретін top + hat + rack сөзі арқылы білуге болады, мағыналары: a rack for top hats the highest hat rack.

Біріккен сөздің мағынасы әрқашан оның бөліктерінің мағынасының қосындысы бола бермейді; blackboard (тақта) жасыл (green) немесе ақ (white) болуы мүмкін. Қызыл пальто (red coat) кигендердің барлығы Redcoat, яғни Америкадағы Революциялық соғыс кезіндегі британдық солдаттың атауы емес. 1776 жылы Америкада «Оның шкафында қызыл пальто (red coat) бар» және «Оның шкафында Redcoat (британдық солдат) бар» деген екі сөйлемнің айырмашылығы жер мен көктей болды.

Басқа да біріккен сөздер сөз бөліктерінің мағынасы арасындағы байланыстың әлсіздігін көрсетеді. Өйткені көптеген біріккен сөздер – идиомалар.

Boathouse – қайықтар тұрағы, бірақ, cathouse – мысықтардың үйі емес (бұл сөз жезөкшелер үйі деп қолданылады). Jumping bean – секіретін бұршақ, falling star – ағып бара жатқан жұлдыз

және magnifying glass – ұлғайтқыш шыны болғанмен, looking glass – қарайтын шыны, ал eating apple – жейтін алма және laughing gas – күлетін газ деп аударылмайды. Peanut oil (жержаңғақ майы) және olive oil (зәйтүн майы) бір нәрседен өндірілген майлар болса, baby oil (сәбилерге арналған май). «Horse meat is dog meat» сөйлемі қате ме? Жоқ, себебі бұл жерде 'horse meat' – жылқының еті, ал 'dog meat' – итке арналған ет.

Ағылшын тілінде біріккен сөздер мен жай сөз тіркестері айтылуы арқылы ажыратылады. Біріккен сөздерде әдетте бірінші тұрған сөзге екпін түседі, ал сөз тіркесінде екінші сөзге түседі. Мысалы, Redcoat сөзінде екпін Red сөзіне, ал red coat тіркесінде coat сөзіне түседі. Өзге тілдерде сөздерді біріктірудің ережелері бар, мысалы, француз тілінде cure-dent – 'тіс шұқығыш'; неміс тілінде Panzerkraftwagen – 'брондалған автокөлік'; орыс тілінде четырехэтажный – 'төрт қабатты'; испан тілінде tocados – 'магнитофон'. Сөз біріктіру – әр тілдің сөздік қорын ұлғайтатын жалпыға ортақ процесс. Тілдегі морфемалар мен морфологиялық ережелерге қатысты біліміміз жиі жіберген «қателіктеріміз» арқылы көрінеді. Біз білмейтін сөзіміздің мағынасын дұрыс табуымыз мүмкін. Кейде қателесеміз, бірақ, сол қателіктер орынды болуы да мүмкін. Амсель Грин сөздік жасау кезінде оқушыларының қателіктерін жинап, оларды «Тосын сыйлар» деген кітабында жазып шықты. Бұл қателіктердің ең қызықтысы – студенттердің ағылшын тілінің морфологиясына қатысты білімдерін ашып көрсетуі. Студенттер шығармашылығы келесі мысалдарда көрсетілген:

Сөз Студенттің түсіндірмесі

deciduous 'able to make up one's mind'
longevity 'being very tall'

Ымдау тілінің морфологиясы өте бай. Оларда түбір және аффикс морфемалар, негізгі және туынды морфемалар, лексикалық мазмұн және грамматикалық морфемалар, сөзжасам және флективті морфемалар мен морфологиялық күрделі белгілер ережеге сүйенеді яғни, аффикс қызметіндегі ым нақты ымдық белгінің алдында немесе одан кейін тұрады. Кері мағынаны білдіру үшін (un-, dis – немесе non – префикстері сияқты) түбір белгіні көрсеткен соң, артынан қолды айналдырып жібереді. Мысалы, 'қалау' сөзін алақандарды ашып жоғары қарату арқылы білдірсе, 'қаламау' сөзін білдіру үшін алақандарды айналдырып, төмен қарату керек. Бұл іс-әрекет өзгертулерге ұшырап, қандай да бір түбір белгіні білдіруі мүмкін.

Ымдау тіліндегі көптеген морфологиялық процесс бірізді емес. Себебі бірнеше ым, қозғалыс бір уақытта орындалуы мүмкін және сөйлеу тілінде ол мүмкін емес. Түбір белгілердің флективті өзгеруі америкалық ымдау тілінде және басқа да барлық ымдау тілдерінде кездеседі. Ол қолдардың қимылы және басқа да ымдау белгілерінің дененің айналасында өзгеруіне немесе бірігуіне алып келеді. Мысалы, «сөйлеушінің» іс-әрекеті өзінен «тыңдаушыға» қарай бағытталса, етістік «Мен сені көріп тұрмын» деп өзгереді, ал егер керісінше, қимылды «тыңдаушыдан» бастап, өзіне қарай бағыттаса, «Сен мені көріп тұрсың» деген мағына береді.

Олай болса, тілді білу дегеніміз – сол тілдегі морфемаларды білу, ал олар – сөздерді құрайтын негізгі бірліктер. Егер сөзді немесе морфеманы білсеңіз, оның формасын және мағынасын білесіз: бұлар – лингвистикалық таңбаның ажырамас бөліктері. Форма мен мағынаның арасындағы байланыс еркін болады. Олардың арасында қандай да бір ерекше байланыс жоқ, яғни кез келген тілдегі сөздер мен морфемаларды жаттауға болады.

Морфология ережелері аффикстеудің қандай да бір түрі un + system + atic сияқты тілде бар сөздерді тудыратынын және қандай да бір түрі *un + system сияқты мүмкін емес сөздерді тудыратынын анықтайды.